

РОЗДІЛ 5 ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДДІВ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

PLACE AND IMPORTANCE OF SOCIAL SECURITY OF JUDGES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF LEGAL CONSTRUCTION WELFARE STATE

*Дідиченко М.А.,
кандидат юридичних наук,
суддя Київського апеляційного господарського суду*

У статті на основі теоретико-правового вивчення законодавства України та наукових підходів з'ясовано місце і значення соціального забезпечення суддів у системі гарантій їх незалежності як необхідної умови для побудови соціальної правової держави. Здійснено ретроспективний аналіз нормативного закріплення права суддів на соціальне забезпечення у контексті реформування національної судової системи.

Ключові слова: соціальне забезпечення, судді, соціальні гарантії, статус суддів, спеціальні гарантії, соціальні права.

В статье на основе теоретико-правового изучения законодательства Украины и научных подходов выяснено место и значение социального обеспечения судей в системе гарантий их независимости как необходимого условия для построения социальной правовой государственности. Осуществлен ретроспективный анализ нормативного закрепления права судей на социальное обеспечение в контексте реформирования национальной судебной системы.

Ключевые слова: социальное обеспечение, судьи, социальные гарантии, статус судей, специальные гарантии, социальные права.

On the basis of the theoretical and legal study of the laws of Ukraine and scientific approaches found the place and importance of the social security system of judges' guarantees of their independence as a prerequisite for building a social state of law. Retrospective analysis of the statutory right of judges to social security in the context of reforming the national judiciary.

Key words: social security, judges, social security, Status, special guarantee social rights.

Постановка проблеми. Реформи, що тривають в Україні у всіх сферах державного управління і, зокрема, у судовій, зумовлюють необхідність дослідження стану відповідних змін та визначення як позитивних, так і негативних наслідків таких реформ. Враховуючи складну економічну ситуацію у країні, а також наявний дефіцит державного бюджету та Пенсійного фонду, питання належного соціального забезпечення окремих категорій працівників, задекларовані у процесі цих реформ, вимагають окремої уваги з метою підвищення ефективності діяльності, спрямованої на створення того фундаменту, який би забезпечував можливості для здійснення та реалізації соціально-економічних прав таких працівників. Як правильно зазначає Р. Веприцький, реалізація та захист соціально-економічних прав «мають бути забезпечені державою незалежно від рівня її економічного розвитку» [1, с. 36]. Водночас варто відзначити, що реалізація соціально-економічних прав людини та громадянина перебуває у безпосередній залежності від рівня економічного розвитку держави. Від стабільного економічного розвитку залежить стан реалізації закріплених на законодавчому рівні «економічних, правових, соціальних гарантій, що забезпечують кожному члену суспільства дотримання найважливіших соціальних прав» [2, с. 1].

Ступінь дотримання соціальних прав людини є одним із показників розвиненості будь-якого суспільства.

Право на соціальне забезпечення є одним із найважливіших соціально-економічних прав людини, гарантування та стан дотримання якого відбивається на характеристиці держави як правової та соціальної, оскільки «соціальна незабезпеченість населення деформує всю структуру прав і свобод людини та громадянина» [3, с. 10]. У складних умовах економічної та політичної кризи особливу увагу привертає проблема соціального забезпечення суддів, що має важливе значення для побудови правової соціальної держави.

Метою статті є визначення місця і значення соціального забезпечення суддів у системі гарантій їх незалежності як необхідної умови для побудови соціальної правової держави, ретроспективний аналіз нормативного закріплення права суддів на соціальне забезпечення у контексті реформування національної судової системи.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками Україна продовжує тримати стратегічний курс на європейську інтеграцію, що вимагає від держави створення умов й реального забезпечення гарантованих на конституційному рівні основних прав та сво-

бод людини та громадянина. Отже, реформування судової влади в Україні має відбуватися з урахуванням загальноєвропейських стандартів та демократичних принципів правової держави. Одним із найважливіших показників правової державності є демократичний принцип розподілу державної влади, який полягає у забезпеченні самостійності й незалежності законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, неможливості зосередження в одному органі функцій і повноважень інших державних органів. Особливого значення набуває незалежність судової гілки влади, відсутність підпорядкованості судових органів законодавчим та виконавчим органам, оскільки найголовнішим призначенням суду є захист прав і свобод людини та громадянина, національної безпеки, утвердження принципу верховенства права, дотримання законності й справедливості в суспільстві.

Нині дедалі більше уваги міжнародні організації приділяють правовому статусу суддів з огляду на тенденцію інтернаціоналізації вимог, що висуваються до суддівського статусу. Тому питання узгодження конституційно-правового статусу суддів із конституційними нормами та міжнародними стандартами є першочерговим завданням України у процесі становлення та розвитку правової державності [4, с. 25].

Виходячи з особливого соціально-професійного статусу, який зумовлюється, насамперед, можливістю реалізації судової влади, носії судової влади наділені відповідними службовими правами та обов'язками, що визначаються законодавством про судоустрій, процесуальним законодавством. Одночасно професійним суддям належать усі права й свободи людини та громадянина, гарантовані Конституцією України, зокрема, право на працю, відпочинок, житло, охорону здоров'я, безпечне довкілля, соціальний захист, ефективність та доступність медичного обслуговування.

Не применшуючи значущості інших гарантій незалежності й самостійності суддів, варто указати на особливе місце гарантій щодо соціального забезпечення, які включають стабільно високу матеріальну винагороду за суддівську роботу, належне медичне, побутове, житлове забезпечення. Так, Т. Любовнікова відзначає, що для багатьох вітчизняних дослідників характерне виділення в окрему групу конституційно-правових гарантій незалежності правосуддя фінансові гарантії [5, с. 161], до кола яких належить і соціальне забезпечення суддів. Зокрема, М. Куцин відзначає, що загальноєвропейським є те, що незалежність суддів забезпечується особливим порядком фінансування коштом Державного бюджету України та належним матеріальним і соціальним забезпеченням носіїв судової влади [6, с. 96].

На особливе місце гарантій щодо соціального забезпечення суддів звертає увагу Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р., № 5-рп/2002 у справі № 1-15/2002 [7].

Водночас гарантування належного рівня соціального забезпечення суддів завжди було й залишається

гострою проблемою та предметом для обговорень у наукових колах, суспільстві та суперечок в органах державної влади, оскільки не всі усвідомлюють, що соціальне забезпечення носіїв судової влади є підґрунтям незалежності суддів.

Варто ще раз наголосити на тому, що додаткові соціальні гарантії суддів не є особистим привілеєм, а встановлюються у зв'язку з покладенням державою на суддів реалізації специфічної функції – здійснення правосуддя. Додаткові гарантії й компенсації є лише правовими засобами забезпечення досягнення суддею тих цілей, які ставить перед ним суспільство, віряючи цю відповідальну посаду.

Вітчизняні науковці також визнають, що зловживання з боку суддів, корупційні прояви в їх діяльності є породженням неналежного рівня фінансової й матеріальної забезпеченості суддів. Саме в цій сфері перетинаються становлення незалежної судової влади та її залежність від виконавчої влади. Досвід демократичних країн свідчить, що незалежність судової влади забезпечується там, де платня суддів та строк їх перебування на обійманій посаді охороняється від втручання законодавчої та виконавчої гілок влади [8, с. 126].

Розуміючи реальне становище у державі, судова влада відстоює своє право на реалізацію конституційних гарантій щодо соціального захисту носіїв судової влади, посиляючись на вимоги Монреальської універсальної декларації про незалежність правосуддя, яка проголошує фінансове та матеріальне забезпечення суддів завданням найбільшої ваги для держави щодо підтримки принципу судової незалежності, гідності та ефективності [9, с. 5]. Необхідно також додати, що підвищення рівня соціального забезпечення суддів також є важливою умовою подолання корупційних явищ у судових органах, що призведе до зростання авторитету судової влади та відновлення довіри суспільства.

Необхідно відзначити, що ухвалення Верховною Радою України у 2010 р. Закону «Про судоустрій і статус суддів» має стати одним із найважливіших етапів реформування судової системи України. Зокрема, очікувалось, що з ухваленням Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. рівень матеріального та соціального забезпечення значно покращиться. Однак необхідно констатувати, що з прийняттям вищенаведеного Закону були суттєво зменшені як розмір, так і обсяг соціальних гарантій суддів, а саме: зменшено розмір вихідної допомоги судді у зв'язку з відставкою, передбачено положення щодо забезпечення суддів лише службовим житлом, змінено порядок соціального страхування суддів та скасовано ряд інших матеріальних та соціальних гарантій.

Вважаємо, що така ситуація є неприпустимою, навіть за умови економічної кризи в державі. Варто зазначити, що міжнародні стандарти у сфері судочинства вказують на те, що в національні закони не можуть вноситися зміни, спрямовані на зниження рівня гарантій, уже досягнутих у відповідних країнах (п. 1.1.) [10]. Аналогічна за значенням норма

знайшла відображення в Конституції України, яка визначає, що під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних, не допускається звуження змісту та обсягу прав і свобод (ст. 22). Крім того, зі змісту Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р. можна дійти висновку про те, що правові норми, які містять положення про соціальний захист суддів, не можуть бути скасовані чи змінені в бік зменшення гарантій, що містяться в них, без відповідної компенсації.

М. Савенко зазначає, що видатки з Державного бюджету України на утримання судової влади безпосередньо захищені Конституцією України й не можуть бути скорочені органами законодавчої влади нижче того рівня, що забезпечує можливість повного й незалежного здійснення правосуддя. Обмеження видатків на фінансування судової влади не гарантує належних умов для повного і незалежного здійснення правосуддя та підриває довіру громадян до державної влади, ставить під загрозу утвердження й забезпечення прав і свобод людини [11, с. 44]. Отже, у разі зменшення розміру чи обсягу соціального забезпечення суддів держава має їх замінити на адекватні або компенсувати такі зміни.

Окрім того, 28 березня 2015 р. набрав чинності Закон України від 12 лютого 2015 р. № 192-УІІ «Про забезпечення права на справедливий суд», яким викладено в новій редакції всі положення Закону України від 7 липня 2010 р. № 2453-УІ «Про судострій і статус суддів» і частково переглянуто систему соціального захисту суддів у сторону більш повного гарантування їх соціально-трудова прав.

Проте безпрецедентна подія відбулась 2 червня 2016 р., коли Верховна Рада України ухвалила за основу і загалом новий Закон України «Про судострій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII, спрямований на імплементацію оновлених конституційних засад здійснення правосуддя і відкрив шлях для створення якісно нової моделі функціонування судової влади відповідно до суспільних очікувань і європейських стандартів та задоволення суспільного запиту на справедливий суд, що був однією з основних вимог Революції гідності [12]. Зокрема, до основних нововведень, передбачених даним Законом у контексті соціального забезпечення суддів належать: суттєве збільшення розміру суддівської винагороди, яка, окрім посадового окладу, передбачає цілу низку доплат; зміна порядку призначення на посаду судді та скасування п'ятирічного терміну призначення суддів, що суттєво зменшить можливість для політичного тиску на суддів і підвищить гарантії їх незалежності; скасування абсолютного імунітету судді і його заміну на функціональний [13].

Таким чином, в умовах економічної й політичної кризи питання соціального захисту суддів залишається гострим, продовжує негативним чином відбиватися на додержанні найважливішого принципу – принципу незалежності судової влади. Завдяки новітнім законодавчим змінам, можна сподіватися на забезпечення єдності судової влади, підвищення статусу суддів в Україні, подальше зміцнення їх неза-

лежності, зростання правового імунітету суддів від неправомірного впливу, а також на розвиток демократичного суспільства, розбудову правової держави, що є обов'язковою умовою належного захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Необхідність гарантування високого рівня соціального забезпечення суддів полягає також у почесності суддівської посади, значущості для держави тих функцій, які виконує суддя. Ця посадова особа щодня вирішує десятки суперечок про право, відновлює баланс порушених правовідносин, забезпечує досягнення справедливості, законності й верховенства права [14, с. 19]. Як вказує Л. Скомороха, саме судовій владі держава доручає прийняття рішень ім'ям України на засадах верховенства права, які, у першу чергу, спрямовані на захист прав і свобод людини [15, с. 69]. Отже, держава зацікавлена у стимулюванні та заохоченні суддів до виконання на високому рівні своїх обов'язків, покладених нею на носіїв судової влади, шляхом створення соціально-забезпечувальних умов, із метою забезпечення та захисту прав і інтересів людини та громадянина, що відповідає пріоритетним аспектам правової соціальної держави.

Отже, держава зобов'язана створювати умови для соціального забезпечення суддів в Україні на належному рівні, які б «гарантували високий статус судді у професійній ієрархії фахівців у галузі права» [16], «дбати про те, щоб статус і платня суддів відповідали статусу їх професії та відповідальності» [17, с. 65], а також гарантувати соціальний захист суддям у відставці як особам, які віддали свої знання, досвід, здоров'я, присвятили своє життя виконанню повноважень щодо здійснення правосуддя.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що завдання держави, яка проголосила себе соціальною та ґрунтується на демократичних і правових засадах, полягає у забезпеченні блага кожного шляхом запровадження та реального забезпечення основних прав і законних інтересів людини та громадянина, що неможливо без незалежної, самостійної судової влади, оскільки судові органи безпосередньо стоять на захисті прав та інтересів людини, законності й справедливості, а також правопорядку в суспільстві.

Під час установаження гарантій з соціального забезпечення носіїв судової влади повинні враховуватись їх особливий соціально-професійний статус, міра відповідальності, яка покладається на суддів під час відправлення правосуддя, гідність та поважність професії, а також обмеження трудових прав, що не дозволяє суддям отримувати доходи з будь-яких джерел, окрім наукової, викладацької та творчої праці.

Тим самим, соціальне забезпечення суддів посідає найважливіше місце в системі гарантій незалежності носіїв судової влади та є особливим (спеціальним) соціальним забезпеченням. Його значення складно переоцінити, оскільки воно є запорукою ефективного, високопрофесійного правосуддя в Україні, яке неможливе без сумлінної, самовідданої праці суддів та відповідального ставлення до виконання покла-

дених державою на суддів обов'язків. Гарантування соціального забезпечення суддів на високому рівні, поряд з матеріальним, не дасть змоги здійснювати тиск та вплив на суддів, втручатися в їх діяльність державним органам, окремим посадовим особам, політичним партіям та іншим утворенням. Підтри-

мання соціального забезпечення носіїв судової влади на рівні, відповідно до встановлених міжнародних стандартів, сприятиме вирішенню проблеми корупції в судових органах, що поступово призведе до підвищення авторитету судової влади, відновлення довіри суспільства до суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веприцький Р. Соціально-економічні права: до визначення правової природи / Р. Веприцький // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 32–36 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08vrsvpp.pdf>.
2. Ярошенко І. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І. Ярошенко ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 18 с.
3. Гуменюк І. Концепція соціальної держави: теоретико-методологічні засади формування змісту / І. Гуменюк // Право України. – 2008. – № 7. – С. 9–12.
4. Борова Ю. Особливості конституційно-правового статусу суддів: проблеми теорії та практики / Ю. Борова // Підп-во, госп-во і право. – 2006. – № 8. – С. 25–28.
5. Любовнікова Т. Правозабезпечувальні гарантії незалежного правосуддя в Україні / Т. Любовнікова // Держава і право: зб. наук. праць. – 2006. – Вип. 34. – С. 159–166.
6. Куцин М. Судова влада в системі поділу влади у контексті її самостійності / М. Куцин // Держава і право. – Вип. 34. – С. 153–159.
7. Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р., № 5-рп/2002 у справі № 1-15/2002 // Офіц. вісник України. – 2002. – № 13. – Ст. 669.
8. Городовенко В. Принцип незалежності суддів і підкорення їх лише законам як один з основних принципів судочинства / В. Городовенко // Право України. – 2002. – № 4. – С. 124–127.
9. Притика Д. Судова незалежність: етика і проблеми корупції / Д. Притика // Право України. – 2000. – № 6. – С. 3–9.
10. Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10.07.1998 р. // Суд. практика. – 2011. – № 3.
11. Савенко М. Спеціальні гарантії незалежності та недоторканості суддів Конституційного Суду України / М. Савенко // Вісник КСУ. – 2004. – № 4. – С. 36–47.
12. Президент підписав Закон «Про судоустрій і статус суддів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-sudoustrij-i-status-suddiv-37639>.
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
14. Галайденко Т. Фінансово-правові гарантії принципу незалежності суддів / Т. Галайденко // Вісник ВРЮ. – 2010. – № 4. – С. 19–31.
15. Скомороха Л. Шлях до суддівського крісла / Л. Скомороха // Право України. – 2006. – № 8. – С. 69–75.
16. Куйбіда Р. Організація і розвиток сучасної судової системи України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Р. Куйбіда ; Акад. адвокатури України. – К., 2006. – 21 с.
17. Притика Д. Правові засади становлення судової влади в Україні / Д. Притика // Вісн. госп. судочинства. – 2011. – № 3. – С. 57–72.